

Предраг ПАЛАВЕСТРА

ТИШМА: МИТОЛОГИЈА СВАКИДАШЊЕ ТЕСКОБЕ

У данашњој југословенској књижевности Александар Тишма је угледан и цењен писац који, рекло би се, није ваљано прочитан. Присутан је, али се слабо види и у групи се тешко примећује. Између њега и књижевне јавности постоји неки невидљиви зид. Људи га читају, уредници га поштују, али га ретко стављају у први ред. Критичари га приликом набрајања и класификација често губе из вида, мада се његове књиге награђују и редовно улазе у школске програме. О њему нико није писао лоше, али га нико није признао као водећег писца или књижевну заставу, коју с лакоћом могу да развију и они чија вештина приповедања Тишми није ни до колена. Код њега нема ни звучне, очаравајуће поетике ни жара усијане критичке идеологије отпора, која даје тон новијој српској књижевности, тако да на њега пада сенка маргиналности.

Разлог за ту неправду није само у повучености и скромности Тишминог темперамента посматрача, који по правилу оставља јак траг у књижевном стилу. Разлог лежи у самом тексту, у боји и мирису речи којима се аутор служи, у духу који провејава кроз његову реченицу, и у атмосфери коју текст дочарава — у сивилу једноличног, безначајног, маргиналног живота који наизглед тече мирно и лењо, равномерно и досадно, мада се у њему пропињу и ломе страшне и дубоке драме затворених малих светова.

Тишма је писац строге дисциплине ума и пажљиво брушенога стила. У његовом тексту нема несклада и неравнина, стилских падова и тонских огрешења, мешања различитих ритмова и језичких или граматичких разбарушености. Припада писцима који поштују реч и познају занат, који имају поверења у руку што ствара и који хоће да унапреде односе између оног ко прича и оног који слуша. Тишма верује у причу и зато врло пажљиво, прорачунато, рекло би се чак хладно, гради односе у причи, распоређује јунаке, води фабулу, исцртава карактере, осенчује места и предмете и сугерише расположење духа што треба да остане после приче. У структури његове прозе многи детаљи имају тачно утврђено и одмерено значење; нема ни узлета ни падова, иако се интензитет према потреби појачава, било кроз дијалог, кроз описе, интроспекције, ритам збивања или чак промену светла. У роману *Књига о Бламу* главни мотив је раскорак између садашњег и бившег живота једног Јеврејина, који је случајно преживео прогоне и рације да би заувек остао заточен у сопственом сећању. У *Ушојреби човека* влажна туга и мемљи-

ва самоћа nagrizaју сваки, чак и најмањи траг ведрине; ситни сиви каменчићи пижу се као невидљиви терет што вуче на доле, придављује, гуши и растаче последња влакна снаге. Гледано споља, ту нигде нема ни патоса ни драме. Унутра, међутим, ври као у гротлу, док на судбини неприметно пада прашина историјског заборава.

То осећање тескобе, збијене у приповедачком тексту, главна је одлика стила и мајсторства Александра Тишме. Од свих данашњих југословенских прозаиста он је можда најмање балкански писац. Његов духовни завичај је панонско Подунавље кроз које струје све неверице, кризе и неспокојства клонулог и обореног духа средње Европе. Умртвљујући осећај кривице, који се примећује код неких писаца католичке Mitteleurope, код Тишме није потиснут ни авангардним пркосом оспоравања — као што је био случај код експресиониста — нити комунистичком идеологијом служења револуцији. Приближен је трећем исходништу средњоевропског духа: трагичном искуству отуђења и тескобе, што су га од Кафке до Сингера најбоље изразили јеврејски писци из давно нестале подунавске Монархије. Зато у Тишминој нарацији нема левантинске шаре ни источњачког балканског проклетства, које је одредило мудрост и историјску свест Иве Андрића. Код њега нема оног ковитлаца и носталгичног заноса који одликује *Сеобе* Милоша Црњанског. Нема ни стилске бравурозности и кокетерије Данила Киша, чији је преплашени свет захваћен тоталитарним насиљем.

Од већине југословенских писаца Тишма се разликује тиме што је много мање огњевит и драматичан, лишен епске патетике и ратничког историјског једа, повучен у страну и склоњен од главних токова какви чак и својим малим, последњим таласима у плићак могу да сруше и измене цео велики живот малога мрава. Тишму не привлаче велике, свеопште трагедије, подгрејаване патосом, већ њихови маргинални одјаци који допиру до тескобе самотничких судбина, уплићу се у мале личне мистике појединаца, и у душама остављају празне љуске промашених и покрадених живота.

То, међутим, не значи да је Александар Тишма херметичан писац, који се служи густом и нејасном симболиком, архетипским моделима митова, алегоричним или магијским реализмом аисторијске поетске прозе. Напротив, Тишма је у поступку изразит реалистички писац, који поштује и следује ситно ткање приче. Сетна иронија једино је изразитије својство модерне нарације, које га одваја од класичног дескриптивног реализма и миметичке везаности за детаљ. Још од раних књига приповедака *Кривице* и *Насиље* Тишма посебну пажњу посвећује тематској и тонској уједначености текста и стилизацији реалистичке слике. У најбољим приповеткама, као и у романима, спољашња монотонија реалистичког казивања скрива један други, унутрашњи смисао привидно једноличне и баналне свакидашњице. Тишма вешто спаја тачност опажања с имагинативним својствима прозног говора и даје увек сасвим једноставне и обичне људе у свакодневним ситуацијама, одакле бивају истерани провалама црних нагона, туђих зала и сопствених мутних, час насилних час меланхоличних страсти. Окренут реалности, он сваки опажај пропушта кроз филтер личног приповедачког става и опредељења, тако да сликама, ликовима и догађајима даје извесну боју хладне субјективности и уздржане сете. Као нека врста меланхоличне контемплације живота, та

сета тече кроз сва Тишмина дела, где су људи и њихове самотне душе увек једни исти, захваћени истом горчином неостварене среће и сивог живота без сутрашњице.

Тишмин реализам очишћен је и ослобођен од идеолошке усмерености и то је можда најизразитије својство његове прозе у савременој српској и југословенској прози. Доминантна боја данашње српске књижевности је боја отпора и порицања, критичке алтернативе и идеолошке антитезе владајућој свести, боја која се код Тишме једва примећује. Његова издвојеност из матице књижевних токова и идеја није обичан естетички *кейман*, облик аутоцензуре или конформизма, својствен интелектуалцима који живе у социјализму трудећи се да остану што даље од политичке буке и помаме. У вртлозима историје и у наносима ратова, Тишма је открио мале светове неуништене човечности, микроструктуре безначајних људи са руба живота који могу да истрајавају упркос свим недаћама и поразима кроз које су прошли. Њих греје нека унутрашња ватра и ту ватру Тишма тражи и разгорева. Његови романи *Књига о Бламу* и *Ујошреба човека* стубови су митологије свакодневног живота у тескоби, где се човек спознаје као сламка бачена у вихор, немоћан да се одупре и да било шта измени, упућен на то да у стешњеном, малом простору, који му је преостао, истраје свој биолошки век.

Тај сетни хуманизам лишен је сјаја и узвишеног патоса, очишћен од реторичког усијања. Сведен је на обичне речи и мали круг збивања и покрета, скучен у безизлазу и безнадежности, коју човек у очајању удише жудно, јер је то једини ваздух што му је преостао у очекивању нечега, или неког, који не долази. Естетска својства приповедачког текста Александра Тишме доказ су духовног и стилског плурализма који се рађа и развија у данашњој југословенској култури као изразитој култури са границе великих цивилизација. Та култура још увек има отворене релације како са јарким контрастима у културама Медитерана, тако и са егзотичним културама Леванта и Истока, с балканским наслеђем и разграђеним словенским братством, Панонијом, Подунављем и средњом Европом, која се данас сматра више заједничком судбином него заједничком културом њених народа. Извесна несагласност Тишминог текста са духовним и идејним усмерењем књижевног језика којим се служи, део је пејединства југословенске и балканске културе, израз природне и дубоко укоренење потребе тога граничног света за алтернативама, ширим избором и богатством могућности. Ма колико међу српским писцима изгледао сам, Тишма није ни изолован ни усамљен писац. Његов реализам трошне људске свакидашњице укључен је у динамичан преображај једне мале, али моћне књижевности, која има шта да каже и уме то да саопшти.